

Krona och frälse i Sverige 1523—1594.

SVEN A. NILSSON, **Krona och frälse i Sverige 1523—1594. Rusttjänst, Länsväsende, Godspolitik.** Lund 1947.

Sven A. Nilssons avhandling fullföljer en mycket förnämlig tradition i svensk kameralistisk forskning. Åren 1869—75 utgav Hans Forssell de tvenne delarna av arbetet »Sveriges inre historia från Gustaf I med särskilt afseende på förvaltning och ekonomi». Arbetet, som var en generation före sin tid, kom att bli banbrytande i den svenska historieforskningen på det kamerala området. Dess huvudresultat stå sig alltjämt, även om forskningen kunnat utbygga dem i många punkter. En fortsättare fick Forssell i viss mån i Sam. Clason, när denne 1895 i sin doktorsavhandling tog upp till behandling reduktionens förhistoria, d. v. s. historien om hur de gods och räntor, som indrogos genom reduktionen, kommit från kronans ägo. Till dessa arbeten ha senare kommit J. A. Almquists stora och oerhört nyttiga materialsamling »Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630», Per Sörenssons forskningar rörande rusttjänsten och Eli F. Heckschers framställningar.

Forssells undersökning var allsidigt upplagd. Men han fick aldrig tillfälle att fortsätta sina forskningar fram över Gustav Vasas söner. Clason tog sikte på en enda företeelse, gods- och ränteavsöndringarna till adeln. Men därtill kom, att han icke hade tillfälle skildra det i varje fall ur vissa synpunkter viktigaste skedet, slutet av 1500-talet och det begynnande 1600-talet annat än översiktligt. Sven A. Nilssons avhandling fyller detta tomrum mellan Forssell och Clason genom att följa förhållandet mellan krona och frälse under hela den äldre Vasatiden från Gustav Vasas konungaval till brytningen mellan Sigismund och hertig Karl. För Gustav Vasas regering har han kunnat fördjupa och komplettera Forssells teckning och för den följande tiden ge en helt ny bild, som redan nu antyder, att förhållandet mellan konung och adel under 1600-talets första hälft, den forskningsuppgift, som förf. ursprungligen ställt sig, kommer att framstå i nytt, delvis överraskande perspektiv.

I riktig insikt om att de olika faktorer, som konstituera

förhållandet mellan krona och adel, icke kunna rätt bedömas var för sig utan endast sätta i relation till varandra, har förf. strävat efter en bred och allsidig utredning. Till avhandlingens största förtjänster måste man räkna dess mångsidighet och välnyanserade omdömen utan att därför överskådligheten och de stora linjerna gå förlorade.

De trenne huvudlinjer, på vilka förf. gått fram i sin undersökning, anges i undertiteln på avhandlingen, Rusttjänst, Länsväsende, Godspolitik. I den första avdelningen få vi följa, hur den tjänst, rusttjänsten, som kronan krävde såväl för förläningar som för frälset på adelns arvegods, utmättes vid olika tider. I det därpå följande avsnittet om länsväsendet har förf. — främst genom en originell statistisk bearbetning av Almquists fogderitabeller — kunnat belysa hur länsväsendet efter hand ändrade karaktär och från att vara ett från medeltiden ärvt förvaltningssystem blev ett avlöningssystem. Förändringen åstadkoms främst genom att å ena sidan den kungliga fogdeförvaltningen trängde in i de mindre förläningarna och å andra sidan de större förläningarna försvunno. Den mycket nyttiga utredningen bildar en verkningsfull bakgrund till det tredje avsnittet, Godspolitiken, ur alla synpunkter avhandlingens höjdpunkt. Genom logisk och konsekvent forskning har förf. här utrett, hur den avsevärande form av kronans gods och räntor, som genom Norrköpings beslut 1604 blev den enda formellt tillåtna, så småningom växt fram under 1500-talets senare hälft. Med detta problem sammanhänger intimt frågan om hur skatteböndernas ställning till jorden uppfattats under 1500-talet. Förf. kan visa, att böndernas äganderätt till jorden under äldre Vasatiden erkänts i betydligt större utsträckning än vad som vanligen hävdats. En donation av ett skattehemmans ränta var under århundradet regelbundet förknippat med tanken på en försäljning, antingen denna gått före eller följde efter donationen. När så småningom vid slutet av 1500-talet kronan började donera räntan av i böndernas ägo befintliga hemman utan att bondens villighet att sälja uppsattes som villkor, hänger detta samman med den förändring, som inträffat beträffande gods-donationerna.

Här kände kronan länge, såsom förf. visat, endast *allodiala* donationer. De inskränkningar, som ibland gjordes i donationernas ärftlighet, rubbade ej deras *allodiala* grundkaraktär. Vid donationer till utlänningar, som voro i svensk tjänst, gällde det exempelvis att se till, att godsens icke genom sido- eller bakarv kommo i utländska undersåtars ägo. Det slogs fast, att donationen gällde donatarien och hans äkta livsarvingar enbart. Förhållandet är i det avseendet fullständigt analogt med vad som skedde i Danmark.

Mera betydelsefulla förbehåll kommo först med hertig Karl. När han skulle knyta adeln till sig, gällde det att göra donationerna villkorliga och förbundna med stadfästelsebestämmelser. Därtill kom, att Johan III sökte begränsa hertigens donationsrätt. Men i hertig Karls donationspolitik ser förf. också utländskt inflytande, närmast från det i Ordensstaten utvecklade feudala systemet, och sammanställer detta med de många estländska adelsmännen i hertigens tjänst. Vi få ett exempel på huru utvidgningen av det svenska väldet icke bara medförde förändringar för de erövrade provinserna utan också hade betydelse för svenskt statsskick. Den av förf. sålunda tecknade bakgrunden för 1590-talets inbördesstrider och Norrköpings beslut 1604 med dess starka feudala inslag avviker i avgörande punkter från den gängse bilden. Resultaten ha underbyggts på ett sätt, som lämnar utrymme för få invändningar och aldrig i fråga om huvudlinjerna.

Det är emellertid naturligt, om särskilt det för de äldre perioderna ganska spröda källmaterialet någon gång i detaljer kan ge anledning till från författaren delvis divergerande uppfattningar. Rec. skulle sålunda önskat ett mindre kategoriskt omdöme om det godtyckliga i utmätningen av rusttjänstbördan under Gustav Vasa, detta beroende på att de bevarade rusttjänstregisterna lämna rum för olika tolkningar. Källorna äro i första hand ett register för Finland, tillkommet i samband med de hela riket omfattande förhandlingarna 1536—37, ett för Östergötland, Västergötland och Småland från förhandlingar 1553 samt ett av förf. framdraget register för Finland, troligen från 1554. Efter som dessa register uppge både ränteavkastningen och antalet rustningar, som adeln skulle uppställa, är det möjligt att fastställa rusttjänstknoten. Enligt rec:s mening har förf. — liksom föregångarna Forssell och Sörensson — här gått alltför summariskt fram. Frågan torde vara förtjänt av en något utförligare diskussion. Utgångspunkten skall tagas i 1537 års finska register. De adelsmän, som rustat både för förlänningar och frälse, anföres med sina förlänings- och arvegodsräntor, antalet rustningar samt rusttjänstknoten, sådana dessa faktorer framgå ur registret:

Erik Fleming:	Förläningsränta: 3933	Rustningar: 62	Kvot 63
	Arvegodsränta 519	» 4	» 130
Ivar Fleming:	Förläningsränta 126	» 2	» 63
	Sakören 200	» 3	» 67
	Arvegodsränta 547	» 4	» 137

Krona och frälse i Sverige 1523—1594.

109

Jöns Knutsson:	Förläningsränta	460	Rustningar	7	Kvot	86
	Sakören	200	»	3	»	67
	Arvegodsränta	202	»	2	»	101
Björn Classon:	Förläningsränta	220	»	3	»	73
	Sakören	200	»	3	»	67
	Arvegodsränta	288	»	2	»	144
Gudmund Larsson:	Förläningsränta	475	»	7	»	68
	Sakören	70	»	1	»	70
	Arvegodsränta	57	»	1	»	57
Jöns Västgöte:	Förläningsränta	481	»	7	»	69
	Sakören	200	»	3	»	67
	Arvegodsränta	102	»	1	»	102
Anders Västgöte:	Förläningsränta	103	}	»	2	»
	Sakören	40				
	Arvegodsränta	45	»	1	»	45
Peder Svenske:	Förläningsränta	245	»	4	»	61
	Sakören	100	»	1	»	100
	Arvegodsränta	28	»	1	»	28
Torsten Salomonsson:	Förläningsränta	176	»	3	»	59
	Sakören	70	»	1	»	70
	Arvegodsränta	170	»	1	»	170
Peder Fleming:	Förläningsränta	274	»	4	»	69
	Sakören	1	}	»	1	»
	Arvegodsränta	132				
Jakob Wundranck:	Förläningsränta	154	»	2	»	77
	Sakören	1	»	1	»	1
	Arvegodsränta	67	»	1	»	67
Erik Boije:	Förläningsränta	222	»	3	»	74
	Sakören	40	}	»	1	»
	Arvegodsränta	27				
Peder Nilsson:	Förläningsränta	146	»	2	»	73
	Sakören	30	}	»	1	»
	Arvegodsränta	27				
Jöns Michelsson:	Förläningsränta	190	»	3	»	63
	Sakören	40	}	»	1	»
	Arvegodsränta	33				
Mats Larsson:	Förläningsränta	24	»	1	»	24
	Sakören	70	»	1	»	70
	Arvegodsränta					
Sten Finne:	(av 1 gård)	?	»	0		
	Förläningsränta	?	»	1	»	?
	Sakören	200	»	3	»	67
	Arvegodsränta	57	»	1	»	57

Erik Olsson:	Förläningsränta	?	Rustningar	5	Kvot	?
	Sakören	200	»	3	»	67
	Arvegodsränta					
	(1 gård + 3 p. smör)	?	»	1	»	?
Tomas Skrivare:	Förläningsränta	163	»	3	»	54
	Sakören	20	»	0	»	
	Arvegodsränta	93	»	1	»	93
Bertil Jönsson:	Förläningsränta	177	»	3	»	59
	Sakören	30	»	1	»	?
	Arvegodsränta	?				

Detta register har i första hand avsett att utmäta förläningsrusttjänsten. Men för samtliga förläningsinnehavare ha också anförts ränteavkastningen och den utmäta rusttjänsten av arv och eget. Förf. står undrande inför detta faktum: »Märkligt nog omfattar det även arvegodsens, vars räntor dock endast föreligga omräknade i pengar» (s. 29). Här förhåller det sig så, att det endast är deras arv- och eget, som även ha förlänningar, som anges. Detta understrykes också i rubriken: »Räntan sumerat i penningtall åff alla Cronones förlänningar, lagmandzdöme, häretzhöffdingsdöme och fögterij i Finlandt, *teslikest och ränttan åff theris arff och eghit, som förlänning haffva*, och sakören förslaghin på en gissan, och sedhen huro mykin rostning kan holdas i Finland åff thet som nu förlänt är, och all lagmandzdöme, häretzhöffdingsdöme, fögterij, och huro mykin rostning the kunna mögheligvijss holla åff theris arff och eghit». Meningen är uppenbarligen, att man på det sättet kunde jämkä mellan förlänings- och frälserusttjänst, så att en för hög förläningskvot kunde kompenseras av en lägre frälsekvot och tvärtom. Så har också i ett flertal fall skett. Förhållandet medför svårigheter, när det gäller att beräkna å ena sidan kvoten för förläningsrusttjänsten, å andra sidan för frälserusttjänsten. Men den omständigheten, att förlänings- och frälseräntor slagits ihop vid utmätningen av rusttjänsten, indicerar att man icke räknat efter skilda kvoter.

Förläningsrusttjänsten skulle enligt Gustav Vasas samtidiga upplysning liksom tidigare beräknas efter kvoten $66 \frac{2}{3}$ mark. Det kan också utan vidare konstateras, att denna kvot legat till grund för registrets rusttjänsttaxering. När kvoten i några fall blivit nämnvärt större eller mindre än $66 \frac{2}{3}$, har detta kompensrats med frälseränta. Frälserusttjänsten har emellertid berett forskningens svårigheter. Sörensson betecknade det som »svårt att finna, vilken norm som tillämpats». Han konstaterade endast, att »för dem, som höllo flera rustningar, tyckes rusttjänstkvoten ha

hållit sig omkring 130 mark, således ungefär det dubbla mot den för förlänningar»¹. Nilsson understryker med rätta, att det vore egendomligt, om ingen enhetlig kvot tillämpats, eftersom »taxeringen ensidigt företagits av konungen. De stora variationerna gäller också närmast dem, som endast höll en rustning — mellan 27 och 110 mark — och är här helt naturliga, eftersom alla var skyldiga att rusta, även adelsmän med relativt små ränteinkomster. För dem som höll flera rustningar — endast 4 fall — ligger kvoten något över 100 mark» (s. 30).

Vi skola först diskutera den punkt, där Sörenssons och Nilssons uppfattningar i stort sett överensstämmer, nämligen i fråga om dem, som höll flera rustningar. De 4 fallen hänföra sig till de herrar, som nämnas först i registret, Erik Fleming (kvot 130), Ivar Fleming (kvot 137), Jöns Knutsson (kvot 101) och Björn Classon (kvot 144). Nu finnas vid Erik Fleming och Björn Classon anteckningarna »åff $\frac{1}{2}$ upbyrden åff arff och eghit» respektive »åff $\frac{1}{2}$ partten åff arff och eghit» och vid Jöns Knutsson »arff och eghit åff 2 delan». Anteckningarna ha uppmärksamrats av Sörensson, som emellertid icke drar några slutsatser utan endast konstaterar, att meningen ej är »fullt klar». Nilsson har icke nämnt anteckningarna. Om man emellertid följer deras anvisningar att rusttjänsten för Erik Fleming och Björn Classon beräknats endast på halva uppbörden av arv- och eget, för Jöns Knutsson på $\frac{2}{3}$, får man för dessa herrar kvoterna 65, 72 och 66 $\frac{2}{3}$. Detta innebär, att kvoten 66 $\frac{2}{3}$ varit gemensam såsom grund för frälse- och förläningsrusttjänsten. De nämnda herrarna ha i stället varit befriade från att rusta för en viss del av arvegodsräntan. Vi ha en tidig motsvarighet till vad som förekom under Erik XIV:s tid, att adeln i konungens hov och tjänst erhöll nedsättning i rusttjänstbördan, ett system, som tillsammans med förlänningarnas omläggning kan sägas utgöra led i utvecklingen mot de senare beställningarna för adelsmännen. När konung Erik 1561 lovade nedsättning i rusttjänstbördan för dem, »som Hans Kungl. Maj:ts kungelige hov efterfölje heller eljest uti Hans Maj:ts värv och befallning äre» (jfr förf. s. 52, 72 f.), var detta ingen nyhet utan byggde på traditioner från Gustav Vasa.

Erik Fleming och Björn Classon voro riksråd och av Gustav Vasa högt betrodda med tjänsteuppdrag. Jöns Knutsson var såsom befallningsman på Tavastehus liksom de båda förstnämnda i kunglig tjänst. Man kan emellertid icke förutsätta, att det i registret alltid står utsatt, när rusttjänsten utmätts endast av en del av arvegodsräntan. Detta kan ha underförståtts, eftersom det

¹ HT 1922, s. 111.

för samtiden ändå tillräckligt tydligt framgick av kvoten. Den fjärde, som utgjorde mer än en rustning av arvegodsens, riksrådet och amiralen Ivar Fleming, tillhör ur alla synpunkter samma kategori som de övriga. Hans rusttjänstkvot bör följaktligen reduceras antingen med $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{3}$. Välja vi det förra alternativet få vi kvoten 69, d. v. s. nära normalsiffran $66\frac{2}{3}$. Men samma företeelse kan iakttas bland dem, som endast skulle prestera en rustning. För amiralen Torsten Salomonsson, som för en arvegodsränta på 170 mark endast skulle utgöra en rustning, står direkt utsatt, att rustning endast krävdes för halva arvegodsräntan. Kvoten blir då 85. Om man på sätt, som ovan antytts, kompenserar vad han skulle utgöra för mycket för förläningsräntan, blir kvoten 65. Enligt samma beräkningsmetod har en av Gustav Vasas speciella förtroendemän, krigshövitsmannen Jöns Västgöte, endast rustat för $\frac{2}{3}$ och fått kvoten 68, befallningsmannen på Åbo Peder Fleming för $\frac{1}{2}$ och fått kvoten 66, samt Tomas Skrivare på Åbo slott för $\frac{2}{3}$ och fått kvoten 63. Alla kvoter få på det sättet en enhetlig förklaring. De ligga så nära $66\frac{2}{3}$ som överhuvud kan tänkas.

Därmed torde det vara fastslaget, att frälsekvoten enligt 1537 års finska register är densamma som förläningskvoten, $66\frac{2}{3}$. De stora variationerna bero på, att personer, som gjort annan tjänst än rusttjänsten, kompenserats genom att en del av arvegodsräntan, $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{3}$, gjorts rusttjänstfri. Men även de låga rusttjänstkvoterna beträffande arvegodsens få en förklaring. Förf. har angett, att de lägsta äro 27 mark, och anser detta naturligt, eftersom även de, som hade små ränteinkomster, enligt landslagen voro skyldiga att rusta. Principen är i och för sig riktig. Men fråga är, om de, som uppförts i registret med angiven ränta, skola räknas in här under. Det är att lägga märke till, att vi under en särskild rubrik ha uppfört de adelsmän, som hade lägre räntevkastning och som icke tidigare rustat. I alla händelser är det tydligt, att man i registret strävat efter kvoten $66\frac{2}{3}$ genomgående. När frälseräntan ensam avsevärt understigit denna siffra, har den slagits samman med förläningsräntan, i första hand sakören, så att den önskade kvoten erhållits. I de båda fall exempelvis, där arvegodsräntan endast är 27 mark, har denna sammanslagits med sakören, så att kvoten i realiteten blir 67 respektive 57.

De tvenne omständigheterna att en del adelsmän i konungens hov och tjänst endast rustat för en viss del av arvegodsräntan redan enligt 1537 års register och att i en del fall förlänings- och arvegodsräntan slagits samman vid rusttjänstberäkningarna medföra konsekvenser för diskussionen av frälserust-

tjänsten överhuvud under Gustav Vasa. Det låter sig icke göras att utan vidare räkna ut medelkvoten eller avfärda stora variationer i kvoterna med förklaringen att någon enhetlig norm ej tillämpats utan att allt varit godtyckligt. De i rusttjänstregistren upptagna personerna måste granskas var för sig och man måste försöka fastställa, om det var meningen att de skulle rusta för hela räknan eller endast för en del därav. I 1537 års finska register kunna förhållandena tydligt utläsas och systemet i stor utsträckning avslöjas tack vare dess detaljerade uppställning. De upplysningar, det ger om beräkningssättet, sådant detta uppenbarligen sanktionerats av Kungl. Maj:t, måste hållas i minne, när man går att granska övriga, mera summariska register.

Nästa gång man har möjlighet att iaktta uttaxeringen av frälserusttjänsten är i det register, som kom till stånd vid förhandlingar med adeln i Götalandskapen 1553 under hertig Eriks medverkan och som av förf. diskuteras s. 30 ff. Registret grundar sig uppenbarligen på förhandlingar i orten under hertig Eriks ledning. Men i marginalnotiser är tillagt den justering, som sedermera skett, av allt att döma i kammaren. När det gäller Kungl. Maj:ts inflytande på uttaxeringen torde det därför få betraktas som i det närmaste jämfäst med det finska registret av 1537. I följande tablå uppföras de taxerade adelsmännen på samma sätt som beträffande 1537 års finska register. Den av förf. tillämpade persedelvärderingen har bibehållits, eftersom det här liksom i förf:s framställning är likgiltigt, vilken kvot som använts. Inom [ ] tilläggas de förändringar, som markeras genom marginalnotiserna. Endast frälserusttjänsten anges.

Västergötland.

Nils Ribbing:	240	Rustningar 4	Knektar 1	Kvot 51
Per Andersson:	177	» 3	» 0	» 58
Bengt Gylta:	151	» 2	» 1	» 57
Sven Ribbing:	180	» 3	» 1	» 49
Mats Kagge:	336	» 4	» 2	» 63

Småland.

Sten Eriksson:	357	Rustningar 4	Knektar 4	Kvot 54
Jöran Bonde:	165	» 2	» 1	» 62
Jöns Olsson:	48	» 1	» 0	» 48
Erik Månsson:	60	» 1	» 0	» 60
Olov Galle:	87	» 1	» 1	» 52
Krabbe Pedersson:	12	» 0	» 1	» 18
Henrik Jönsson:	18	» 1	» 0	» 18

Måns Pedersson:	144	Rustningar 2	Knektar 1	Kvot 72	[kn. av häradsrätten]
Lasse Jönsson:	24	»	0	» 1	» 36
Olov Pedersson	42	»	1	» 0	» 42
Esbjörn Skrivare:	14	»	0	» 1	» 21
Måns Olsson:	60	»	1	» 0	» 60
Peder Andersson:	9	»	0	» 1	» 14
Arvid Kaase:	12	»	0	» 1	» 18

Östergötland.

Måns Johansson:	789	Rustningar 4	Knektar 4	Kvot 118	
Birger Nilsson:	1045	»	4	» 4	» 157 [6 r. 6 kn., kv. 105]
Jöran Eriksson:	247	»	3	» 3	» 49 [3 r. 4 kn., kv. 44]
Axel Eriksson:	102	»	1	» 1	» 61
Karl Holgersson:	435	»	2	» 2	» 131
Måns Svensson:	242	»	2	» 1	» 91
Jakob Tursson:	365	»	4	» 1	» 78 [4 r. 2 kn., kv. 68]
Ulf Henriksson:	272	»	4	» 0	» 68
Lasse Tidemansson:	72	»	1	» 0	» 72
Erik Jönsson:	167	»	2	» 1	» 63 [2 r. 3 kn., kv. 42]
Jöns i Haleby och hans måg:	90	»	1	» 0	» 90
Jöns Bonde:	?				
Knut Posse:	120	»	2	» 0	» 60
Bror Eriksson:	99	»	2	» 1	» 37 [2 r. 2 kn., kv. 30]
Erik Gustavsson:	141	»	3	» 1	» 38 [3 r. 2 kn., kv. 33]
Måns Knutsson:	63	»	2	» 0	» 32
Peder Nilsson:	36:	»	1	» 0	» 36

Registret har liksom det av år 1537 kommenterats av Sörensson och Nilsson. Den förre konstaterar, att enligt den av honom tillämpade persedelvärderingen adeln synes ha »erbjudit sig att hålla en rustning för i allmänhet mellan 60 och 80 marks ränta. Några av de förnämsta och rikaste, Måns Johansson, Birger Nilsson och Karl Holgersson, erbjödo dock endast en rustning för omkring 150 mark»¹. Nilsson slår fast, att variationerna för Östergötland äro »så stora att det knappast kan vara tal om någon genomförd kvot. Å ena sidan höll tre förmögna adelsmän, Måns Johansson, Birger Nilsson och Karl Holgersson flera man enligt kvoterna 118, 157 och 131 mark, å andra sidan Bror Eriksson, Erik Gustavsson och Måns Knutsson likaså flera man enligt kvoterna 37, 38 och 32 mark» (s. 32). Man kan således konsta-

¹ HT 1922, s. 113.

tera, »att en del förmögna adelsmän betingat sig långt bättre villkor än de övriga» (s. 35, jfr t. ex. s. 45).

Eftersom taxeringen verkställdes under Eriks direkta medverkan och — såsom av marginalnotiserna framgår — uppenbarligen justerats, skulle man ha rätt att räkna med att åtminstone de justerade siffrorna visat jämna kvoter. Tvärtom ha dessa justeringar icke bidragit att utjämna kvoterna. Måns Johanssons, Birger Nilssons och Karl Holgerssons kvoter på över 100 ha bibehållits, medan de låga kvoterna på 37 och 38 mark ytterligare sänkts genom uttaxering av ännu en knekt. Om det verkligen skulle förhålla sig så, att »en del förmögnare adelsmän betingat sig långt bättre villkor än de övriga», är detta något som sanktionerats av Kungl. Maj:t. Men just den omständigheten, att registret justerats med bibehållna ojämnheter ger en bestämd fingervisning om att det ligger ett system bakom dessa ojämnheter liksom i 1537 års register.

Vi bortse till en början från de exceptionellt höga och de exceptionellt låga kvoterna. Till de förra räkna vi Måns Johanssons (118), Birger Nilssons (157), Karl Holgerssons (131) och Måns Svenssons (91), samtliga i Östergötland. Dessutom får man bortse från kvoten 90 för Jöns i Haleby och hans måg, eftersom rusttjänsten skulle presteras av tvenne personers sammanlagda ränta. De exceptionellt låga kvoterna påträffas likaledes i Östergötland samt i Småland. I det förra landskapet representeras de av Bror Eriksson (37), Erik Gustafsson (38), Måns Knutsson (32) och Peder Nilsson (36), i det senare av Krabbe Pedersson (18), Henrik Jönsson (18), Lasse Jönsson (36), Esbjörn Skrivare (21), Peder Andersson (14) och Arvid Kaase (18).

Med dessa toppar och dalar undantagna blir medelkvoten för de övriga 20 herrarna 57 med en spridning från 42 till 72 och med en tydlig koncentration kring medelkvoten¹. Det råder ingen tvekan om att i dessa fall en bestämd kvot tillämpats. Man ställes under sådana omständigheter inför det ofrånkomliga problemet att förklara å ena sidan de 4 exceptionellt höga kvoterna å andra sidan de 10 exceptionellt låga. De förra, som alla hänföra sig till Östergötland, äro lättast att tyda med tillhjälp av de upplysningar, som 1537 års register ger. I detta sluppo de trenne medlemmarna av rådet Erik Fleming, Ivar Fleming och Björn Clason att rusta för mer än halva arvegodsräntan. Måns Johansson (Natt och Dag), Birger Nilsson (Grip) och Karl Holgers-

¹ Härvid har räknats med de justeringar, som skett beträffande Jöran Eriksson, Jakob Tursson och Erik Jönsson. Räknar man med dessa herrars ursprungliga kvoter, blir medelkvoten 59.

son (Gera) i 1553 års register intogo ur alla synpunkter samma ställning. De voro alla tre riksråd och även i övrigt betrodda med uppdrag i rikets tjänst. Om man gör experimentet att enligt anvisningarna i 1537 års register halvera deras kvoter, få vi siffrorna 59, 53 och 66, d. v. s. så nära medelkvoten som man kan begära. Den fjärde med hög kvot i 1553 års register är den av Gustav Vasa högt betrodde amiralen Måns Svensson Some, som har siffran 91. Det är endast naturligt, om han i rusttjänstavseende jämställts med exempelvis Jöns Knutsson i 1537 års register och endast behövt rusta för $\frac{2}{3}$ av räntan. Han får då kvoten 61.

Ingen tvekan torde kunna råda om att beträffande de nämnda herrarna samma principer kommit till användning som fallet var med herrarna i konungens hov och tjänst i 1537 års register. Det är icke fråga om några »förmögna adelsmän», som i den egenskapen på egen hand betingat sig bättre villkor, utan vi ha att göra med adelsmän, som enligt ett fixerat system av kungen kompenserats för att de hade annan tjänst än rusttjänsten att utföra. Denna slutsats rubbas knappast därav, att en medlem av rådet, konungens svåger Sten Eriksson Leijonhufvud i Småland, rustat enligt den vanliga kvoten. I analogi med senare förhållanden var det ej utan vidare givet, att just rådherrarna i denna sin egenskap skulle ha nedsatt rusttjänstkot¹.

Om det får anses för säkert, att de höga kvoterna beträffande Östergötland i 1553 års register skola förklaras med att vissa adelsmän på grund av sin speciella tjänsteställning sluppit rusta för mer än en del av räntan, så är det svårare att förklara de exceptionellt låga kvoterna. Beträffande Småland kunna de på ett undantag när förklaras med att alla voro skyldiga att rusta, även om den fastställda kvoten icke uppnåddes, eftersom de herrar, till vilka de låga kvoterna hänföra sig, regel-

¹ Att det är principen, att vissa herrar voro befriade att rusta för en del av räntan, som ligger bakom de höga kvoterna, får en oförmodad men slående bekräftelse i 1562—63 års rusttjänstsammandrag (Rosenblads saml. vol. 3., KA, jfr förf. s. 72). Här upptagas för Östergötland ånyo Birger Nilsson, Karl Holgersson och Måns Svensson, d. v. s. alla med höga kvoter i 1553 års register utom den avlidne Måns Johansson. De ha alla fortfarande åtnjutit lindring. Birger Nilsson har endast fått utrusta en ryttare för varje 300 marks förläningsränta mot normala 200, Karl Holgersson dessutom endast en ryttare för varje 400 marks arvegodsränta mot normala 300. Måns Svensson har visserligen formellt fått sätta upp en rustning för 300 marks arvegodsränta. Men om man räknar efter, ha över 300 mark efterskänkts. Härmed kan jämföras, att Sten Eriksson fått rusta i full utsträckning liksom 1553, detta trots sin höga värdighet.

bundet endast skulle uppställa en knekt, i ett fall en ryttare. I Östergötland kan emellertid icke denna förklaring tillgripas, eftersom vederbörande presterade flera rustningar eller knektar enligt den lägre kvoten. Med bestämdhet kan endast fastslås, att vi här — likaväl som beträffande de höga kvoterna — ha att göra med ett system, icke med godtycklig taxering. Att så är förhållandet framgår tillräckligt tydligt av det faktum, att två adelsmän med låga kvoter, Bo Eriksson och Erik Gustavsson, vid en senare revidering fått sin rusttjänst ytterligare utvidgad, så att kvoterna sänkts från 37 och 38 till 30 och 33. Det får anses för otänkbart, att man vid en senare justering ytterligare skärpt en redan innan osedvanlig rusttjänstbörda, medan man å andra sidan låtit fyrdubbelt högre kvoter passera.

Liksom för de höga kvoterna måste för de låga ett bestämt system antas, även om detta system för de förnämnda ej helt kan utläsas ur de bristfälliga registren. Det kan emellertid vara skäl att erinra om, att i de betydligt mera detaljerade finska registren av 1537 en låg frälseränta vid beräkningarna sammanlagits med förläningsräntan, främst sakören. Detta faktum kan jämföras med en marginalanteckning i 1553 års register för Småland, där det i den ursprungliga lydelsen beträffande Måns Pedersson heter, att han för 144 marks arvegodsränta skall hålla två rustningar och en knekt, varefter senare tillagts, att knekten hålles av häradsrätten. Andra inkomster än arvegodsräntan kunna ha medräknats, ehuru detta ej alltid anmärkts i ett register, som främst avsåg att utmäta frälserusttjänst.

Upplysningar om frälserusttjänsten under Gustav Vasa lämnar även ett av förf. (s. 32 ff.) framdraget och diskuterat finskt register, troligen från år 1554 och tillkommet i sammanhang med de förhandlingar, från vilka Götalandsregistren utgöra en rest. Med sina mycket varierande kvoter företer det en helt annan oregelbundenhet än de båda föregående registren. Förf. konstaterar också, att variationerna äro »mycket stora, så stora att det knappast kan vara tal om en verklig rusttjänstkvot, endast en mycket bristfälligt tillämpad princip, att den som hade större ränta borde hålla mer folk». Förf. betonar även, att det i »intet fall är fråga om någon markerad anhopning i närheten av medelkvoten utan tvärtom en påtaglig spridning». Uppfattningen är i stort sett otvivelaktigt riktig, detta även om man ger akt på de faktorer, som förf. förbisett och som visat sig kunna bidra att förklara de tidigare registren. Oregelbundenheten är troligen till en del att tillskriva den omständigheten, att registret föreligger i oreviderat skick. Men om man liksom beträffande de tidigare registren tar hänsyn till det faktum, att adelsmän i konungens

hov och tjänst voro befriade från att rusta för en del av räntan, torde också det finska registret åtminstone delvis låta sig förklaras.

Om man frånräknar dem, som endast skulle ställa upp en rörskytt, motsvarigheten till en knekt i det svenska registret, återstå 34 adelsmän, vilkas ränta och åtagna rusttjänstbörda äro angivna. Eftersom det finska registret kommit till i samma sammanhang som Götalandsregistret, är det antagandet rimligt, att de förhandlingar, som föregått dess upprättande, letts av ungefär samma principer. Förf. har också vid beräkningarna insatt samma siffror för persedelvärderingarna som i Götaland. Om man därför gör experimentet, att låta samma siffror som i Götalandsregistret utgöra gräns för rusttjänstknoten, sedan de exceptionellt höga och låga kvoterna tagits bort, d. v. s. siffrorna 42 och 72, finner man, att inom dessa gränser falla 12 av de 34 adelsmännen. Medelkvoten för dessa blir — mot 57 i Götaland — 55.

De kvoter, som ligga under 42 och som måste betecknas såsom exceptionellt låga, äro 7. De ligga alla mellan 29 och 40, d. v. s. på exakt samma nivå, som de låga kvoterna i Östergötland för dem, som gjorde mer än en rustning. De exceptionellt höga kvoterna, till antalet 15, ligga — om man bortser från ett fall på 145 — mellan 76 och 113. Men det är att märka, att de koncentreras omkring 100 enligt följande tablå: 76—84: 3, 87—92: 4, 99—105: 6, 113: 1, 145: 1. Detta innebär, att en viss anhopning sker omkring den dubbla medelkvoten för de »normala» fallen. Erfarenheterna från de tidigare registren ger anledning till misstanken, att även det finska registret — trots sin stora oregelbundenhet i övrigt — tagit hänsyn till personer, som voro befriade från $\frac{1}{2}$ till $\frac{1}{3}$ av rusttjänstskyldigheten. Det är endast naturligt, om dessas antal varit större än vanligt i Finland på 1550-talet, då förhållandet till Ryssland krävde ständig beredskap både på slotten och vid armén. I Finland fanns en mera utpräglad tjänstadel än i landet i övrigt.

Även om oregelbundenheter förekomma, är det också tydligt att de höga kvoterna i stor utsträckning hänföra sig till adelsmän med speciella tjänsteuppdrag. Den högsta kvoten (145) tillkommer sålunda Erik Olsson (Stålarb), som var fogde och i slottsloven på Tavastehus¹. I det sammanhanget kan nämnas, att

---

¹ Erik Olssons höga kvot är något osäker, eftersom i registret antecknats: »Item än haver Erik Olsson ett härad och till samma härad är ingen ränta utan allenast sakören, därav håller han riktigt till tjänst en välrustad

den ensamstående höga kvoten (145) bland dem, som endast skulle hålla en rörskytt, tillkommer proviantmästaren på Viborgs slott Tönne Olsson. Bland de höga kvoterna möter man vidare ryttmästaren Nils Boije, som 1552 förordnats att årligen mönstra och avlöna allt krigsfolk i Finland, Henrik Clason Horn, som 1554 fått order att ta befälet över krigsfolket i Finland, änkan efter Tomas Skrivare, som 1537 hade fått lindring i rusttjänsten, hovmarskalken Jöran Fincke, befallningsmannen på Åbo Peder Fleming, som uppenbarligen haft samma nedsättning som 1537, befallningsmannen på Nyslott Gustav Fincke, fogden över Borgå län Nils Persson till Pepott, proviantmästarens på Viborg broder krigshövitsmannen Arvid Olsson, som tidigare varit fogde på Raseborg, den förre fogden i Borgå län Johan Olsson till Drågsby, den förre fogden i Lappvesi Bertil Jönsson. Att några adelsmän med höga kvoter (Lasse Hansson, Jöns Christersson, Johan Görtzhagen, Mårten Jönsson) icke kunnat konstateras ha haft särskilda tjänsteuppdrag och att å andra sidan vissa andra med normala kvoter skulle förväntas ha fått lindring¹, utesluter icke att de höga kvoterna sammanhänger med systemet att speciell tjänst kompenseras med rusttjänstnedsättning. Våra personhistoriska kunskaper torde vara för bristfälliga för detaljerade och uttömmande studier i det avseendet.

Den föregående utredningen har ej heller syftat till att helt förklara rusttjänstberäkningarna under Gustav Vasas tid. Syftet har i första hand varit negativt, att demonstrera omöjligheten av att utan vidare beräkna kvoter på och dra slutsatser av föreliggande siffror utan hänsynstagande till vederbörande adelsmäns ställning och utan närmre kunskap om de principer, som tillämpats men som icke alltid direkt omtalats i de bevarade summariska registerna. Av positiv betydelse är att det tidigare först under Erik XIV påvisade systemet att ge lindring i rusttjänsten för personer i konungens hov och tjänst existerat redan första gången ett rusttjänstregister ger oss möjlighet att för olika adelsmän iaktta, hur rusttjänstbördan graderades, 1537. Det är emellertid sannolikt, att denna lindring i rusttjänstbördan satts ifråga

häst och en rörskytt till fots.» Det kan tänkas, att frälserusttjänsten fått kompensera för tung förläningsrusttjänst.

¹ Det gäller exempelvis Jöns Västgöte och Jöns Knutsson, som båda åtnjoto lindring enligt 1537 års register. Beträffande den förre kan emellertid anmärkas, att han just vid denna tid föll i onåd. Den sistnämndes kvot är något osäker, eftersom han enligt anteckning i registret »icke beskrivit sitt lagmansdöme och häradsrätt, endast sitt arvegods» och man därför icke vet, i vad mån hänsyn tagits härtill.

under Gustav Vasas sista år och att detta utgör bakgrunden till Erik XIV:s ovan citerade utfästelse 1561.

De följande tvenne huvudavdelningarna i förf:s avhandling ge lika litet som den första anledning till många eller betydande invändningar, knappast ens till frågetecken. Den noggranna utredningen om länsväsendet skulle kanske — liksom vissa företeelser, som förf. behandlar i partiet om godspolitiken (räfsterna beträffande adliga kvinnors ofrälse gifte, s. 229 ff., adelns återbördande av jord, s. 233 f., adelns förvärv av skattejord, s. 240 ff.) — kunnat sättas i mera markerat samband med den kamerala och politiska nyorientering, som tiden omkring 1540 betecknar i Gustav Vasas historia och som på det inre området fick ett så tydligt uttryck i regementsordningen för Västergötland. I grunden torde de olika företeelser, som förf. behandlat på olika ställen, vara följder av den regimförändring, som de facto inträtt.

Om man mot det innehållsrika och ur alla synpunkter metodiskt mönstergilla avsnittet om godspolitiken icke har några väsentliga invändningar att göra, må det likväl tillåtas att peka på ett par detaljer, där det torde vara möjligt att dra ut konsekvenserna längre än vad som skett i avhandlingen.

Förf. redogör (s. 287 ff.) för donationer av hemman i kronans eller konungens ägo. Han börjar med evärdliga godsavsöndringar under Gustav Vasa och konstaterar: »Under Gustav Vasas tid synes alltså endast ett fåtal evärdliga godsöverlåtelser ha ägt rum, varav blott ett par kan visas gälla adelsmän. Hos Clason spåras en viss tendens att räkna Gustav Vasas frälse-donationer som en nyhet. Han sammanställer dem med det tyskfeodala inflytandet omkring 1540 och talar om deras betydelse som föredöme för de senare 1500-talsdonationerna. Som vi tidigare funnit, har emellertid även under senare medeltiden förekommit enstaka evärdliga avsöndringar av såväl kronogods som förbrutna gods och kungafamiljens egna gods. Varken formellt eller kvantitativt innebär Gustav Vasas donationer något nytt.»

Man kunde här önskat en mera markerad gräns mellan olika kategorier gods i kronans ägo. Förf. skiljer icke strängt mellan gammalt kronogods, konungens privata arvegods, av adeln förbrutna gods och i samband med reformationen reducerade kyrkogods, även om distinktionen givetvis icke varit honom obekant (jfr s. 193 f., 287 f., 290, 359, 370, 381). Att en bestämd gränsdragning här är önskvärd beror därpå, att icke alla gods i kronans ägo intogo samma ställning ur abalienationssynpunkt. Redan långt före tillkomsten av MELL härskade principen att de

gamla kronogodsens, Uppsala öd, ej fingo abalieneras. Däremot låg det i konungens hand att ge bort såväl förbrutna gods som gods, vilka han fått såsom sakören. Detsamma var förhållandet med nyodlingar på kronans allmänningar. Samma inskränkningar torde gälla i landslagens förbud mot avsöndringar av kronans gods. Meningen var att kronans inkomster icke skulle minskas. Å andra sidan uppstod snart föreställningen att av frälset förbrutet gods skulle ges bort igen enligt principen att lika litet som kronans ursprungliga godsbestånd fick minskas så fick adelns göra det¹. Det är denna tradition, som utmynnar i bestämmelsen i 1617 års adelsprivilegier, att förbrutna gods skulle överlämnas till släkten. I Danmark blev det i stället så, att kungen var förpliktad att sälja dem till adeln. En annan grupp nytillkomna gods utgjorde kyrkogodsens i samband med reformationen. Ej heller dessa räknades utan vidare in bland de gamla kronogodsens och konungen minskade icke kronans inkomster genom att ge bort det han själv förvärvat. Det var först sedan kyrkogodsens sammanblandats med de gamla kronogodsens som distinktionen upphävdes.

Om vi med denna utgångspunkt se på de evärdliga godsavsöndringarna under Gustav Vasa, så finna vi, att dessa i första hand bestå av förbrutna gods och gamla kyrkogods. Av de av förf. anförda beläggen ingår endast en enda donation av ett kronohemman 1557, och med denna donation är — såsom nedan skall beröras — särskilda omständigheter förknippade². De anförda exemplen visa icke, att Gustav Vasa bortdonerat gammalt kronogods, endast nyförvärv. Om han beträffande evärdliga avsöndringar av kronogods i egentlig mening kunnat stödja sig på en medeltida tradition, så synes han icke ha utnyttjat den. Men fråga är, om han kunnat stödja sig på en sådan tradition.

De medeltida belägg, som anförts av Clason och förf., lämna nämligen intet bevis för att en medeltida konung gjort en evärdlig donation av gammalt kronogods. Den till Stötslef Plata 1465 av ärkebiskop Jöns Bengtsson och Kettel Karlsson bortskänkta gården Tånga var av Karl Knutsson förvärvat frälse, som interimisregeringen tydligen ansåg sig kunna disponera över efter konungens landsflykt. Gården övergick sedermera att bli förläning³.

¹ Framställningen ovan grundar sig på en genomgång av urkundsbeståndet före landslagens tillkomst. Rec. hoppas kunna utförligare återkomma till frågan.

² De av förf. anförda donationerna till biskop Henrik 1548 och 1549 gälla tvenne gårdar, som tidigare båda tillhört biskopsbordet i Västerås (Ekström, Västerås stifts herdaminne 1, s. 307, GVR 18, s. 802).

³ Se härom numera H. Gillingstam, Tånga ägarelängd, Olandsbygden 1947.

Donationen till Knut Posse 1496 är gjord av rådet, icke av myndig konung, och termen är »unna och förläna». De donerade gårdarnas öden ha icke kunnat följas. Det tredje och sista exemplet gäller en Karl Knutssons donation av Boe gård i Finland till väpnaren Peter Rok. Redan donationsbrevets traderingsförhållanden äro dubiösa¹. Boe gård befann sig på Gustav Vasas tid i kronans ägo. Utsikterna till en återgång hade varit minimala, om den verkligen allodialiter bortgetts.

Vi ha i själva verket intet belägg på någon bestående allodialdonation av gammalt kronogods, verkställd av konungen, varken under medeltiden eller under Gustav Vasa. Vad som getts bort är gamla frälsegods och kyrkogods. Förf. har rätt i sin uppfattning, att Gustav Vasas tid icke inneburit nytt nytt. I denna punkt liksom på så många andra, exempelvis förvaltningen och kyrkopolitiken, framträder sambandet mellan medeltidens slutskede och vasatiden². Men det gemensamma torde i detta fall vara, att allodialdonationer av kronogods undvikits, icke att de ägt rum. Det var emellertid helt naturligt, att en sammanblandning av kronohemmanen och de reducerade kyrkohemmanen efter hand skulle ske under 1500-talets lopp. Denna tendens sammanfaller emellertid med en annan, den icke minst genom utländskt feodalt inflytande inträngande begränsningen i donationernas giltighet. Medan en äldre period, omfattande medeltiden och Gustav Vasas regering, endast synes ha känt till den donationsform, som innebar evärdlig avsöndring utan villkor men å andra sidan synes ha uppehållit förbudet mot avsöndring av gammalt kronogods, har under 1500-talets senare hälft respekten för kronogodsavsöndringar slappats samtidigt med att begränsning infördes i donationernas ärfvlighet. Men detta nya tillhör icke Gustav Vasas tid utan hans söners. I det sammanhanget skall av allt att dömma den ovan nämnda donationen av 1557 insättas. Men för att detta skall kunna ske, måste vi dröja vid en annan punkt i förf:s framställning.

¹ Förf:s källa för donationen till Peter Rok är uppenbarligen Lagus, Undersökningar om finska adels gods och ätter (1860), eller Allardt, Borgå läns sociala och ekonomiska förhållanden åren 1539—1571 (1898), där vi möta både dateringen 1456 och beteckningen av Peter Rok såsom Karl Knutssons frände. Urkunden, som är en sen skrift på papper, förvarad på Boe gård, är utgiven i FMU 3395. Den är dat. 11/11 1470. Eftersom Karl Knutsson dog 15/5 s. å., är årtalet 1456 liksom det i FMU föreslagna 1469 rekonstruktionsförsök. Karl Knutssons »frände» är felläsning för »tjänare».

² Se särskilt G. Carlsson, Gustav Vasas konungagärning, Ord och Bild 1923.

Förf. har utrett, hur begränsningar i den allodiala donationsformen efter hand vunno insteg under Gustav Vasas söner. Särskilt när det gällde utläningar och konungarnas eller hertigarnas arvingar på sidolinjen var det av intresse att begränsa arvsrätten på sådant sätt, att den inskränktes till barnen i rätt nedstigande led. En formel i donationsbrev med denna innebörd var att godsen gavs till vederbörande och hans efterkommande (rätta) *livsarvingar*. Förf. konstaterar med rätta, att »även om det ej talas om återfall till kronan, bör detta innebära en arvsrätt begränsad till donatoriens ättlingar med uteslutande av hans syskon och övriga släktingar» (s. 329). Brev med denna formel dyka upp i betydande omfattning under Johan III:s regeringstid. Det är betecknande, att de ha sin närmaste föregångare i ett donationsbrev, utfärdat av Johan såsom hertig till hans älskarinna Karin Hansdotter och daterat Åbo slott 1561 (s. 325).

Nu har det undgått förf., att det av Gustav Vasa 1557 utfärdade brevet är av exakt samma typ¹. Medan alla övriga donationer under Gustav Vasa getts till vederbörande, hans »efterkommande barn och rätta *arvingar*», gäller denna donation »hans efterkommande barn och rätta *livsarvingar*». Härmed överensstämmer, att donationen gjordes till en inflyttad utläning, Joachim Bulgrin. Brevet överensstämmer således både till sin formulering och innebörd helt med den rad brev, som sedermera utfärdats av Johan såsom hertig och konung. Under sådana omständigheter förefaller det knappast vara en tillfällighet, att det utfärdats vid en tidpunkt, då Joachim Bulgrin sattes vid hertig Johans sida för att bistå honom i förvaltningen av hans finska hertigdöme. Med all sannolikhet är brevet uppsatt i hertigens kansli². Men även om donationen 1557 sålunda framstår såsom en av Johan införd nyhet i förhållande till Gustav Vasas donationer, är det värt att anmärka, att föregångare till denna typ av inskränkningar i de allodiala donationernas giltighet ej saknas i svensk medeltid³.

Man kan peka på smärre inadvertenser i förf:s framställning, delvis förorsakade av att det personhistoriska och politiska

¹ Anmärkas bör, att donationen formellt ej gällde 2 kronogårdar, såsom förf. uppger, utan en skattejord och en kronojord i Hyppinge. Skattejorden torde dock tidigare ha kommit i kronans ägo.

² Brevet är ej bevarat i GVR utan i Åkermarks kopiebook över brev, som saknats i registraturet.

³ Exempelvis hertigarna Eriks och Valdemars änkors donationer 1340 och 1346 (DS 3477, 4123).

intresset fått stå tillbaka för vad som måste vara huvudsaken i en avhandling av denna typ, det kamerala. Men det må till slut understrykas, att de randanmärkningar och kompletteringar, som kunna göras, icke kunna rubba det höga värdet av avhandlingen. Den logiska och konsekventa forskningen för att få grepp om de väsentliga linjerna i utvecklingen är utan tvekan arbetets och dess förf:s främsta kännemärke. De resultat, som härigenom uppnåtts, äro betydande, så betydande att det är med verkligt intresse, som man ser fram mot den fortsättning på arbetet, som ställts i utsikt.

Jerker Rosén.
